

İNGİLTERE MÜZELERİNDE İZNİK SERAMİK KOLEKSİYONLARININ OLUŞUMUNDA KOLEKSİYONERLERİN ETKİSİ

Tuğba DİRİ APAYDIN¹

DOI: 10.34189/asd.4.8.010

¹ Arş. Gör. Dr. Tuğba Diri Apaydın, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü (tuğba.diri@medeniyet.edu.tr) (<https://orcid.org/0000-0001-9197-9098>)

İNGİLTERE MÜZELERİNDE İZNIK SERAMİK KOLEKSİYONLARININ OLUŞUMUNDA KOLEKSİYONERLERİN ETKİSİ

Özet

Türkiye’de seramik üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda seramiklerin teknik, motif ve kompozisyon özellikleri üzerinde durulurken; eserlerin edinme yöntemleri, koleksiyon sahibi kişiler ya da kurumlar genellikle geri planda kalmıştır. Bu çalışma, İngiltere’de koleksiyonlara miras, bağış ve satın alma aracılığıyla dâhil olan İznik üretimi seramik koleksiyonlarının oluşumunda koleksiyonerlerin payı üzerinde durmuştur.

Avrupa ile Doğu arasında adeta köprü görevi gören koleksiyonerler, 1850 itibariyle sistematik ve bilinçli olarak İslam kültürüne ait seramikleri toplamışlardır. Makalede, müze envanter kayıtları, sergi katalogları ve yazılı kaynaklara dayanarak İznik seramikleri koleksiyonu yapan sanatseverlerin kültürel geçmişlerinden, koleksiyonlarının oluşum sürecinden, eser alımlarındaki stratejilerinden, maddi durumlarını anlamamıza yarayan kaynaklar ve bağış sürecinden bahsedilecektir.

Günümüzde Türkiye’de örnekleri bulunmayan kaliteli seramiklerin İngiltere’de özel koleksiyonlarda oluşmasına neden olan faktörler ve katkıda bulunan koleksiyonerler bu makalenin ana konusudur.

Anahtar Kelimeler: İznik, Seramik, Koleksiyoner, İngiltere, Müze

THE EFFECT OF COLLECTORS ON THE FORMATION OF IZNIK CERAMIC COLLECTIONS IN THE MUSEUMS OF ENGLAND

Abstract

In the scientific studies on ceramics in Turkey; technical, motif and composition characteristics of ceramics are emphasized, while methods of acquiring works, collectors or institutions are often left behind. This study focused on collectors’ effect in the formation of Iznik ceramic collections that are included in the collections through heritage, donations and purchases.

Collectors, who acted as bridges between Europe and the East, systematically and consciously collected ceramics belonging to Islamic culture as of 1850. In this article, the cultural backgrounds of the art lovers who collect Iznik ceramics, the formation process of their collections, the strategies in the purchase of works, the resources and donation process that will help us to understand their financial status will be mentioned based on the museum inventory records, exhibition catalogs and written sources.

The factors that contribute to the formation of high quality ceramics, which are not present in Turkey, in private collections in England and contributing collectors is the main subject of this article.

Key Words: İznik, Ceramic, Collector, England, Museum

GİRİŞ

İnsanlar, bilinen tarihin ilk zamanlarından itibaren biriktirme dürtüsü ile birtakım nesnelere bilinçsizce toplamışlardır. Orta Çağda ganimet ve hazinelerden oluşan ilk koleksiyonlar, Yeniçağda yerini dünyanın farklı yerlerinden gelen nesnelere ile doldurulan nadir kabinelerine bırakmıştır (Artun, 2012, s. 21,25). Bu dönemden itibaren bilinçli toplamaya giden koleksiyonerler, XIX. yüzyılın ortalarında profesyonel hale gelmiştir. Londra'da British Müzesi ve Victoria ve Albert Müzesi gibi geniş çaplı koleksiyonlara sahip müzelerin de etkisiyle koleksiyonerler, eser toplama konusunda birbirleriyle adeta yarışır hale gelmiştir. Önceleri gördükleri her nesneyi koleksiyonuna ekleyen sanatseverler, zamanla daha bilinçli ve seçici davranarak belli bir alanda uzmanlaşmayı başarmıştır.

Batılı gözün ilgisi XIX. yüzyılda, oryantalizm ve emperyalizm etkisiyle egzotik ve saf olanı arama güdüsüyle Doğu topraklarına kaymıştır. Böylece tahribata ve sömürüye karşı korumasız halde bulunan İslam sanatına ve eserlerine olan ilgi artmış, birçok koleksiyoner ilgisini bu yöne çevirmiştir. Fransız, Alman ve İngilizlerin başını çektiği bu grup, Osmanlı'da yeni yeni başlayan nizamnameleri de hiçe sayarak kültürel değerlerimizi yurtdışına çıkarmakta şüpheye düşmemişlerdir. Yurtdışına çıkartılabilen taşınır eserlerin başında ise kolay taşınabilen ve estetik kaygılarla göze hitap eden seramikler gelmiştir.

George Salting, Sir Robert Murdoch Smith ve Charles Drury Edward Fortnum gibi İslam kültürüne ait eser toplayan koleksiyoncular, deniz ve demir yollarının gelişmesiyle birlikte, Batı'dan Doğuya iyileştirilmiş şartlarda seyahat etme fırsatı yakalamıştır. Böylece ziyaret ettikleri Doğu topraklarındaki saf ve bozulmamış etnografik öğeleri koleksiyonlarına kolay bir şekilde eklemiştir. Bunun yanı sıra, Sir Augustus Wollaston Franks, John Henderson ve Sir William Burrell gibi koleksiyonerler ise doğu coğrafyasına ziyarette bulunmamış olup Avrupalı sanat simsarları aracılığıyla koleksiyonlarını genişletmişlerdir.

Foto 1: Royal College of Art, Seramik Öğrencileri, 1910

XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında sosyal ve kültürel anlamda yaşanan olumsuz gelişmelerin aksine İngiltere’de 1860’lı yıllarda makineler ile birlikte ortaya çıkan seri ve ruhsuz üretime karşı el işlerini ve zanaatkârlığı ön plana çıkaran Sanatlar ve Zanaatlar Hareketi (Arts and Crafts Movement) döneme damgasını vurmuştur. Bu akımın önde gelen isimlerinden biri olan William Morris (1859–1896), üretilen tek tip kusursuz fabrikasyon objeler yerine, eşsiz ve tekil üretimin önemini vurgulayan eserler yaratmıştır. Bu objelerin üretim aşamasında desen olarak İslam coğrafyasının bezemelerinden yararlanan Morris ve yakın arkadaşı William De Morgan’ının ürettikleri, İslami dönem eser toplayan koleksiyoncuları cezbetmiş ve ilgi alanlarını bu yöne çevirmelerinde önemli bir etken olmuştur. XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden bu akımın etkisiyle Richard Lunn ve Alfred Powell gibi seramik ustaları (Lunn,1903;1910), İznik üretimi seramikleri ilham kaynağı olarak kullanmaya devam etmişlerdir (Foto 1-2).

Foto 2: Kelmscott House, Hammersmith, William Morris Evi,1896

XIX. yüzyıl İngiltere’inde İslam sanatına olan ilgi, sadece toplayıcılıkla sınırlı kalmayıp akademik ve bilimsel çalışmalar ile pekiştirilmiştir. Amatör toplayıcılardan oluşan ve 1866’da kurulan Burlington Güzel Sanatlar Kulübü (Burlington Fine Arts Club) hem özel hem de halka açık düzenlenen sergi, akademik toplantı ve yayınladıkları kitaplarla birlikte İslam sanatının İngiltere’de yaygınlaşmasında etkin rol oynamıştır. Owen Jones, sanatçı Frederic Leighton ve Dante Gabriel, koleksiyoncu George Salting gibi kurucu üyelerin dışında kulübe üye olan John Henderson, Charles Hercules Read ve Frederick Du cane Godman XIX. yüzyılda İran seramikleri olarak bilinen koleksiyonlarında yer alan İznik üretimi seramikleri sıkça sergileme ve üzerine tartışma ortamı bulmuşlardır (Pierson,2017,s.6-10). 1885 Burlington Güzel Sanatlar Kulübü İran ve Arap Sanatı (Burlington Fine Arts Club Persian and Arab Art) ve 1907 Burlington Güzel Sanatlar Kulübü İran ve Yakın Doğu Çini Sanatı (Burlington Fine Arts Club Exhibition of the Faience of Persia and the Nearer East) sergileri yapılan başlıca çalışmalardan birkaçıdır. Eserleri müzayede ya da yasal ve yasal olmayan yollarla koleksiyonlarına katan sanatsever isimler, belli bir zamandan sonra bu varlıklarını müzelere devretmiştir. Müzelerin gelişmesinde önemli rolü olan bağış ve miras, İngiltere müzelerinin de koleksiyonlarını oluşturma politikalarında başvurduğu temel yöntemler arasında yer almaktadır. Koleksiyon sahiplerinin vefatı ile daha

önceden yazılı ya da sözlü olarak bıraktıkları vasiyetler ya da yakınlarının müzeyle iletişime geçmesiyle bırakılan eserler miras aracılığıyla; sahipleri hayatta iken hibe edilen eserler ise bağış vasıtasıyla koleksiyonlara eklenmektedir. İznik üretimi seramikleri koleksiyonunda bulunduran İngiliz sanatseverler, eserleri sanat dünyasında önemli yer tutan büyük müzelere bu iki yöntemle devretmiştir. Makalede on adet koleksiyoncunun İznik seramikleri koleksiyonu üzerinde durulacaktır. Bunlar: John Henderson, Charles Drury Edward Fortnum, Sir Augustus Wollaston Franks, Frederick du Cane Godman, Sir Robert Murdoch Smith, George Salting, William Henry Wrench, Sir William Burrell, Gerald Reitlinger, Sir Sydney Carlyle Cockerell'dir.

2. Koleksiyonerler

2.1. John Henderson

İslam sanatı alanında koleksiyonerliğe erken dönemlerde başlayan John Henderson (1797–1878) İznik seramik koleksiyonu dışında, Rus Silahları, Endülüs Seramiği, İngiliz Resim koleksiyonu gibi geniş bir yelpazede eser biriktirmiştir. Montague Street'teki evinde eserlerini sergileyen Henderson, ayrıca Antika Meraklıları Cemiyeti (Society of Antiquaries) ve Kraliyet Arkeoloji Enstitüsü (Royal Institute of Archeology) gibi kurumlarda aktif olarak çalışmış ve eserlerini sergilerle diğer kulüp üyelerin beğenilerine sunmuştur. Küratör Augustus Wollaston Franks, Drury Fortnum ve Sir Henry Cole gibi sanat dünyasının önde gelen koleksiyonerleri ile yakından çalışma fırsatı bulması onu bu camiada daha da tanınır hale getirmiştir (Wood,2005,s.180-181;Wilson,1953,s.59-60).

Foto 3: John Henderson Koleksiyon, Plate IX, 1868

Foto 4-5: John Henderson Koleksiyonu Plate XI ve Plate XII, 1868

Foto 6: John Henderson Koleksiyonu Plate X, 1868

John Henderson, South Kensington Müzesi'nin ilk müdürü Sir Henry Cole ile koleksiyon oluşturmada fotoğrafın ne kadar önemli olduğunu kavramış ve bu sebeple mevcut eserlerinin düzenli fotoğraf çekimini yaptırmıştır. Dönemin ünlü fotoğraf şirketi Cundall & Fleming firması tarafından içerisinde İznik üretimi seramiklerinin yer aldığı yirmi fotoğraflık bir çekim yaptırmıştır. Henderson, en az seramikler kadar öneme sahip bu fotoğraf dizisini 2 Haziran 1868'de Victoria ve Albert Müzesi'ne bağışlamıştır. John Henderson, 1878 yılında bugün fotoğraflarda görülen pek çok eseri daimi olarak British Müzesine bağışlamayı tercih etmiştir.

Henderson Works of Art in Pottery, Glass, and Metal in the Collection of John Henderson (Henderson, 1868) adlı kitabında bu fotoğrafları kullanarak İznik üretimi seramikler hakkında tespitlerde bulunmuştur (foto 3-4-5-6). Kendisi "Plate IX" de merkezde yer alan vazonun büyük olasılıkla Şam'da yapıldığını, bunu da Paris'te yaşayan oryantalist M. Charles Schefer'in koleksiyonunda yer alan benzer örneklerle karşılaştırıp bu sonuca ulaştığını söylemektedir. Henderson, koleksiyonunda yer alan örnekleri derleyerek İznik seramiklerini gruplandırmaya çalışmıştır. Şam işi olarak bilinen İznik seramiklerini "Şam üretimi eserler her zaman mükemmel ve pürüzsüz yapılmış ve bu eserlerde asla kırmızı renk kullanılmamıştır. Leylak rengi, turkuaz ve adaçayı yeşili kullanılır." şeklinde ayırımı yapmıştır. Şam işi seramiklerin ayırımı bu yöntemle yapan Henderson, Rodos işi seramikleri de şu ifadelerle diğerlerinden ayırmaktadır: "Rodos iş seramiklerin işlemesi oldukça farklıdır, çiçekleri kırmızı ve kabartmalıdır. Örneklerin çoğu Türkçe yazılıdır" Dördüncü fotoğrafta görülen (Plate XI) döneminde Rodos işi olarak anılan seramikler için ise "...bazı örneklerin Faenza di Lindo olarak bilinen Lindus'da yapıldığı sanılmaktadır. Onların tarihi XVI. Yüzyıl olabilir. Bu örneklerin çoğu, M. Salzman tarafından Rodos'tan Paris'e ya da Londra'ya gelmiştir" demektedir (Henderson, 1868, s. IX, X, XI, XII).

Foto 7: Müze No: 1878,1230.489, 1570-1590

Foto 8: Müze No: 1878,1230.490, 1570-1590

The Times gazetesinin 24 Mayıs 1897 tarihli sayısında British Müzesi Küratörü Sir Augustus Wollaston Franks'ın, John Henderson'la yakın arkadaşlık ilişkisi kurduklarını ve koleksiyonunu oluşturmada yardımcı olduğu belirtilmiştir. Sir Franks ayrıca Henderson'a ait seramikler üzerinde çözümlenelerde de bulunmuştur (Franks, 1860, s.94-96). Henderson koleksiyonunda 1878,1230.489 (foto 7) ve 1878,1230.490 (foto 8) katalog numaralı tabaklar, en bilindik örnekler arasında yer almaktadır. Venedikli Morosini ya da Dalmaçyalı Spingarolli de Dessa ailesine ait olduğu tahmin edilen amblemli tabaklar 1570-1580 arasında tarihlendirilmektedir. Günümüzde bilinen on adet örneği bulunan bu tabakların ikisi John

Henderson koleksiyonundadır. Onlu takımın, ikisi büyük servis tabağı ve sekizi küçük boy olmak üzere iki boyda yapılmıştır. Henderson koleksiyonunda her iki örnek de mevcuttur. Tabakların boyutları değiştiği gibi bezemeleri de değişmektedir. Tabaklar form olarak ender görülmekle birlikte İstanbul'da Avrupalılara satış yapan bir perakende satıcıya ait olduğu düşünülmekte olup Rodos'tan gelen seramiklerden olduğu tahmin edilmektedir (Atasoy, Raby, 1989, Kat. No. 575-586,734-737).

Foto 9: Hill House, Stanmore, 1873, Ashmolean Müzesi Arşivi

2.2. Charles Drury Edward Fortnum

John Henderson gibi dönemin önde gelen bir diğer koleksiyoneri de Charles Drury Edward Fortnum'dur (1820-1899). Eşi Fanny Matilda Keats'in sanata olan düşkünlüğü ile koleksiyonerliğe adım atan Fortnum, İngiltere'nin sayılı İslam sanatı otoriterlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bugün halen İngiltere'de faaliyette olan Maison&Fortnum şirketlerinin sahibi olan Fortnum, buralardan kazandığı yüksek gelirleri sanat dünyasına harcamaktan çekinmemiştir. 1852'de taşındığı Stanmore Hill House'daki evi vefat edesiye kadar adeta bir müze gibi kullanılmıştır (foto 9). British Müzesi mütevelli üyesi, Londra Antika Meraklıları Cemiyeti (Society of Antiquaries of London) ve Kraliyet Arkeoloji Enstitüsü'nde (Royal Archaeological Institute) başkan yardımcısı olan Edward Fortnum, 1889'da hayata gözlerini kapamadan koleksiyonunun büyük bir kısmını Oxford Ashmolean Müzesine, geri kalanını ise Victoria and Albert ve British Müzesi gibi prestijli müzelere bağışlamıştır (Wilson, 2004; Tanner, 1999, s.147-157).

Vanke'nin (1999, s.220) araştırmasına göre, Fortnum, 1850'ler itibarıyla bilinçli olarak seramik toplaması açısından diğer koleksiyonerlerden ayrılmaktadır. Gerçekleştirdiği Avrupa seyahatleri sırasında edindiği İslami seramiklerle 1860'lara kadar neredeyse tüm çeşitlerinin güzel örneklerini koleksiyonuna katabilmeyi başarmıştır. Fortnum, kendi gibi koleksiyoner olan arkadaşlarıyla sınıflandırdıkları üç grup seramikten

de eserleri edinmiştir. Bunların ilki Hispano- Moresque lüster seramikleri, ikincisi İran seramikleri ve sonuncusu ise İznik seramikleridir. Fortnum her üç alanda nadir eserler toplayıcılığı yaparak koleksiyonunu geliştirmiştir. 1860'lı yılların başında Fortnum'un elindeki seramikler ön planda olmakla birlikte, Antika Meraklıları Cemiyeti (Society of Antiquaries) ve Augustus Wollaston Franks'in önderliğinde koleksiyonundaki bazı seramikleri sergilere göndermeye başlamıştır. Serginin büyük bir bölümünü oluşturan seramikler ise o dönemde Lindus ve Rodos adasından geldiği tahmin edilen İznik seramikleriydi. Sadece seramik alımı ile sınırlı kalmayan Fortnum, düzenlediği sergiler ve yaptığı akademik çalışmalar ile bilinmeyenlere açıklık getirmiştir.

Fortnum Koleksiyonunun önemli parçalarından olan 1887.0516.1 katalog numaralı kandil, günümüzde British Müzesi'nde sergilenmektedir. 1549 tarihli Kubbet'üs Sahra'ya ait olduğu bilinen cami kandilinin kaide kısmında "İznik Eşrefzade'de çalışan aziz sanatkâr 956 Hicri (1549) ressam, fakir, dürüst Müsli Mustafa" ibaresi yer almaktadır. Bu bakımdan bu parça Türk seramik sanatı açısından oldukça önemlidir. Kandilin kaide kısmında geçen tarih sayesinde Müsli grubunun ilk örneği olarak da bilinmektedir (Atasoy ve Raby, 1989, s.136; Wallis, 1885, Kat No.527; Denny, 2004, s.18).

Fortnum makalesinde bu kandilden (Fortnum, 1870, s.387-397):

"...XVI. yüzyılın büyük bir mükemmellik döneminden geçtiğini söyledim ve şimdi sizlere o dönemin bir eseri olan kandili tarif etmeye çalışacağım. Şekli oldukça bilinen Arap kandillerine benziyor. Kullanıldığı bilinen üç saplı kandilin içi tamamıyla beyaz olup ağzının dış kenarında koyu mavi Arapça yazılı sıra yer almaktadır. Tarihten önceki birkaç kelime en azından benim için anlaşılmaz, bu kelimelerin bazıları Türkçe bazıları ise Farsçadır" olarak bahsetmiştir."

Dr. Charles Rieu (Department of Oriental Manuscripts in the British Museum) tarafından bu kısım "in the year 956, in the month of Jemazi-l-oola. The painter is the poor, the humble, Mustafa" olarak çevrilmiştir . Fortnum, bu tuhaf kelimelerin Fransız koleksiyoner Baron Davilier'in elindeki bir tabak ve halıda da geçtiğini söylemektedir. Ancak tarihine bakarak 1549 yılında Sultan Süleyman'ın camiye restore ettirip yeniden dekore ettiği yıla ait olduğunu da ekliyor. Tarihin ayak kısmına yazılması için de zavallı ustanın padişahıtan çekindiğini düşünerek aşağıda görülemeyecek bir yere kaydetmeye cesaret ettiğini de kaleme almıştır. Bu lambanın keşfedilme ve satın alınma tarihini ise yine çalışmasında anlatmıştır. Buradan öğrendiğimize göre 1865'de Avusturya Konsolosluğundan arkadaşı, Kudüs'te ikamet etmektedir (Oxford Ashmolean Müzesi Arşivi, F/2/x/6), Kudüs'teki Ömer Ayyubid Caminin (Mosque of Omar) köşesinde bazı keşif ve eskiz çalışmaları için izin almış ve kısa bir sürede bilgi ve gözlem olanağı elde ettiği binanın koruyucusu tarafından kendisine saygı gösterilmesini sağlamıştır. Uzun bir süre ihmal edilmiş odaya girdiklerinde köşede yıllardır üzerinde toz biriken örtünün altında iki kulpu kırılmış kandili gördüğünü eklemiştir. Kandilin neden burada istiflendiğini sorduğunda kimsenin ona cevap vermediğini de kayda geçmiş ve daha sonra gün ışığına çıkararak arkadaşının kendisine nazikçe eseri devrettiğini söylemiştir. Eğer Dr. Rieu bu çeviriyi doğru yapabilseydi, İznik seramiklerinin kökenine dair şüpheler daha erken çözülecek ve Şam işi olarak adlandırılan seramiklerin aslında İznik üretimi olduğu daha erken anlaşılacaktı. Fortnum koleksiyonunun bu nadir parçası, Avrupa'nın diğer ülkelerinde de ses getirmiştir. Alfred Darcel and Henri Delange French'in kaleme aldıkları kitapta bu kandile de yer verilmiştir (foto 10).

Foto 10: 1887.0516.1 Numaralı Cami Kandili (1549), British Müzesi

2.3. Sir Augustus Wollaston Franks

Koleksiyoner kimliğinden ziyade British Müzesi'nin ikinci kurucu olarak bilinen Cambridge Üniversitesi mezunu Sir Augustus Wollaston Franks (1826-1897) Orta Çağ sanatı üzerine olan temellerini Kraliyet Arkeoloji Enstitüsü'ne (Royal Institute of Archeology) girerek atmıştır. 1850 yılında yaptığı sergi çalışmaları, 1851'de yapılan Londra Dünya Sergisi'nin sekreteri olmasına olanak sağlamıştır. Göstermiş olduğu ilgili çalışmaların sonunda 1851'de British Müzesi - Antikalar bölümüne asistan olarak atanmıştır.

Müzedede adeta kendini bulan Franks, görev yaptığı 1851 ve 1896 yılları arasında üç binden fazla eseri koleksiyona dâhil etmeyi başarmıştır. Müzede geçirdiği 45 yılda beş ayrı bölüm kurmuş, müzeyi İngiliz (British), Orta Çağ (Medieval) ve Etnografik (Ethnographical) olmak üzere üç ana bölüme ayırmıştır. İslami eserler hem Orta Çağ hem de Etnografik dönemlerini kapsadığı için Sir Franks, bu eserleri Avrupa ve Asya arasında hem coğrafi hem de kültürel bir tampon bölge olarak görmüştür (Ward, 1997, s.272; Read, 1901, s.240-243). British Müzesi, Sir Augustus Wollaston Franks'ın müzeye kattığı eserler sayesinde neredeyse İslam eserleri koleksiyonun büyük bir bölümü oluşmuştur. Kendisi dönemin diğer İslam eserleri koleksiyonerlerinin aksine Türkiye ya da İran gibi İslam topraklarında ziyarette bulunmamış; Türkçe, Farsça ya da Arapça gibi Doğu dillerini öğrenmemiştir. Ancak yoğun bir ilgiyle başlayan sanat sevgisi Londra'nın sayılı isimlerinden biri olmasına sebep olmuştur (Ward, 1997, s.272). Sir Augustus Wollaston Franks, 1851 yılında müzeye atandığında müzedeki eserlerin 154 feet uzunluğunda duvar vitrini ve üç ya da dört masalı vitrin kadar olduğunu; görevden ayrılırken ise eserlerin 2250 feet uzunluğunda duvar vitrini ve 90 masalı vitrin, 31 dikey vitrin uzunluğuna eriştiğini beyan etmiştir (Caygill, Fathom Arşivi). Yaklaşık 3000 adet eserin bulunduğu koleksiyonda İznik üretimi seramikler, farklı ve kaliteli örnekleriyle dikkat çekmektedir.

Franks, 1851'de müze kariyerinin başlarında seramik eserlere özel bir ilgi duymaya başlamış ve Joseph Marryat'a Pottery and Porcelain adlı kitabı yazmasında yardımcı olmuştur. 16 Şubat 1860'da Antika Meraklıları Cemiyeti (Society of Antiquaries) tarafından Sir Franks'ın başkanlığında, John Henderson, Octavius Morgan ve Charles Drury Fortnum gibi dönemin önemli toplayıcıları İran Eşyaları (Persian Ware) ana başlığı altında bir sergi düzenlemiştir. Sergi ana başlığı İran seramikleri olsa da eserlerin üç alt başlığa bölünmesi dikkat çekici bir gelişmedir. İlk grubu bir kabın içerisindeki Arap harfleriyle yazılmış yazıya

istinaden Safavi dönemi seramikleri olarak ayırırken; ikinci kategoriye bugün Kütahya üretimi seramikleri olarak bilinen İran seramikleri olarak ayırmayı uygun görmüştür. Franks, bu seramikleri hiç ziyaret etmediğini ama ikincil kaynaklardan edindiği bilgilere göre İzmir'den gelebileceğini savunmuştur. Üçüncü ve üzerinde en çok tartışılan kategoriye ise İznik seramikleri başlığı altında incelemeyi uygun görmüştür. Franks, John Henderson koleksiyonunda yer alan bazı seramiklerin altında Osmanlı Türkçesi metinler okuduğunu, bunların İran seramiği değil de Türk seramiği olabileceği vurgulamıştır (Ward, 1997, s.274). Ayrıca, Çin ve Japon seramiklerine özel merakı olan Frank, içerisinde İznik seramiklerinin de bulunduğu 512 parçadan oluşan bir koleksiyonu 1896 yılında Bethnal Green Müzesi'nde sergilemiştir (Read,1901,s.242; Jenyns,1953,s.103; Franks, 1896,s.80).

Foto 11: AF.3132 numaralı İznik İbrik,1585, British Müzesi

British Müzesi koleksiyonunda yer alan AF.3132 numaralı İznik İbrik (foto 11) 1897 yılında Sir Augustus Wollaston Franks tarafından miras bırakılmıştır. Yıldızlı gümüş kapağın üzerinde 1597 yılına tarihlendirilen HB damgası yer almaktadır. Firuze zemin üzerine kıvrımlı, iri rumi motifleriyle bezeli ibrik montürlenmiş kısımlarıyla birlikte Tudor dönemi seramiklerine benzemektedir. Kraliçe Elizabeth'in başdanışmanı William Cecil'e ait beş adet mavi beyaz Çin seramiklerinde de benzer montürlenmiş parçalar yer almaktadır (Avery,1944,s.266-272). William Cecil (I. Baron Burghley), Sultan III. Murad ve Kraliçe Elizabeth arasındaki müzakerelerden sorumlu kişi olarak bilinmektedir. Baron Burghley, Elizabeth tarafından görevlendirilen, Osmanlı topraklarında ticari imtiyazlara sahip olan ve 1592'de Levant Şirketi'nin kurulmasına yol açan William Harborne ile yakın ilişkilerde bulunmuştur. Harborne'nun İngiltere'ye ne zaman döndüğü tam olarak bilinmese de bazı Çin ve İznik üretimi seramiklerin onunla birlikte İngiltere'ye gittiği tahmin edilmektedir. Bu tarz İznik kaplarının, İngiltere'de zamanla montürlenme işlemi yapıldıktan sonra bira bardağına dönüştüğü tahmin edilmektedir (Carswell,1998,s.100-102; Glanville,1990,s.338). Ancak yapılan pahalı montajlardan da anlaşılacağı üzere bu tarz parçaların seçkin müşterilere hitap ettiği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ibriği Sir Franks, F. G. Sambrooke'den almıştır.

2.4. Sir Sydney Carlyle Cockerell

İngiltere'de tıpkı Sir Augustus Wollaston Franks gibi müze müdürlüğü yapan Cambridge Fitzwilliam Müzesi Müdürü Sir Sydney Carlyle Cockerell (1867 – 1962) görevi süresince pek çok değerli objeyi müze bünyesine katmış isimlerin başında gelmektedir. İznik seramikleri alımında aktif bir rol oynayan Cockerell, 1909'da Fitzwilliam Dostları (The Friends of the Fitzwilliam) grubunu kurarak sayısız eser satın almayı başarmıştır.

İngiltere’de İslami kültüre ait desenleri eserlerinde sık sık kullanmayı tercih eden William Morris ile yakın arkadaş olması bu eserleri satın almasındaki önemli faktörlerin başında gelmektedir (Panayotova,2008). Sydney Carlyle Cockerell, sanat simsarı Alfred Spero’dan çeşitli form ve desenlerde İznik seramikleri satın almıştır . Cockerell ayrıca Christies’s müzayede evinden de satışları takip etmiş ve Thomas Hery Riches (1865-1935) koleksiyonuna ait 18 adet İznik üretimi seramiği ailesinden satın alarak koleksiyonu genişletmiştir . Bu koleksiyonda yer alan C.16-1950 numaralı İznik tabak, Leeds’de düzenlenen sergide İran Eşyası Tabak (Persian Ware Plate) ismiyle sergilenmiştir (James,Lefevre, 1868, Kat No:1137).

2.5. Frederick du Cane Godman

British Müzesi İslam eserleri koleksiyonuna en büyük ve görkemli bağışi yapanların başında kuşkusuz Frederick du Cane Godman (1834-1919) gelmektedir. Godman, böcek ve kuşbilimci olarak bilinse de koleksiyoner kimliğiyle de öne çıkmaktadır. Farklı alanlarda koleksiyonerlik yapan Godman’ın 1852’de İstanbul’u ziyaret ettiği bilinmekle birlikte, koleksiyonundaki seramiklerin neredeyse hepsini İngiltere’den almıştır. 1850’lerin başında genç bir adam olarak yapmış olduğu Türkiye, Mısır ve İspanya ziyaretlerinin koleksiyonunu oluşturmasında etkin olduğu ise yadsınamaz bir gerçektir. 1865’de koleksiyonunu oluşturmaya başlayan Godman, 1901 yılında kaleme aldığı kitabında koleksiyonunun amacını “İslam kültürüne ait seramik eserleri sanatsal ve tarihi bir dizi esasında göstermek” olduğunu dile getirmiştir (Godman,1901,s. XI).

Godman, 1885 yılında Burlington Güzel Sanatlar Kulübü’nün düzenlediği İran ve Arab Sanatı (Persian and Arab Art) adlı sergi ile koleksiyonunu tanıtmaya fırsatı yakalamıştır. Bu serginin açılış amacı özellikle kulüp üyelerinin koleksiyonlarında yer alan dönemde Rodos ve Şam işi olarak bilinen İznik seramiklerini odak noktası tutarak tanıtımının yapılmasıydı. Henry Wallis tarafından sergi kataloğu (Wallis, 1885) hazırlanarak yaklaşık 600 adet seramiğin sınıflandırma çalışmaları yapılmıştır. Bu sergiye Frederick Du Cane Godman’da kendi koleksiyonunda yer alan 80 adet eserle katılmıştır (foto 12,13,14).

Foto 12: “Persian and Arab Art, Burlington Fine Arts Club” Kataloğu, 1885

Foto 13-14: “Persian and Arab Art, Burlington Fine Arts Club” Kataloğu, 1885, G.123 numaralı İznik Tabak, 1590

İslam sanatı alanında önemli eserler ele alan Marjorie Caygill, Godman’ın koleksiyonunu genişletme yollarından bahsetmiştir. 1889 yılında Godman’ın Tahran’da ikamet eden ve İranlı bir kadınla evlenen Fransız bir doktor olarak tanımladığı Jules Richard’ın (1816-1891) koleksiyonundan çok sayıda eşya satın aldığını yazmaktadır. Mösyö Richard, otuz yıldan uzun bir sürede bu koleksiyonu oluşturmuştur. Kendisinin koleksiyonu 1880’lerde dağılmış ve ölümünün ardından koleksiyona ait pek çok parça, 1890’lı yıllarda özellikle Fransız ve İngiliz koleksiyonerler tarafından sahiplenilmiştir. Caygill, henüz tam olarak belgelerle görüşlerini kanıtlayamamış olsa da bu seramiklerin kaynağının İstanbul ve Edirne’nin saray hazineleri olduğunu iddia etmektedir. Batılılaşma hareketleri doğrultusunda 1850’lerden sonra terk edilen Topkapı ve Edirne saraylarının haremelerindeki kadınların sarayda bırakılmış çanak çömleği satarak bu durumdan yararlandıklarını belirten görüşlerini de ayrıca eklemiştir (Caygill, 1985, s.142).

İslam seramikleri alanında ilk Batılı özel koleksiyonerler arasında yer alan Godman, Paris’te 1889 Evrensel Sergi’de (Exposition Universelle) seramik koleksiyonunu sergiledikten sonra özel koleksiyonerlerin ve müzelerin İslami dönem seramiklerine ilgisi arttığı da bilinmektedir (Godman, 1903, s.25; Denny, Oxford Grove Art Online). Godman’ın İslam seramiklerine olan ilgisi William De Morgan’ın (1839-1917) Godman’ın South Lodge, Sussex’teki evine İran tarzında bir şömine yapmasıyla başladığı düşünülmektedir (Bloom, Blair, s.117-118). Godman, 1890 yılının Aralık ayında British Müzesi Küratörü Augustus Wollaston Franks’a yazmış olduğu mektupta, South Lodge’deki evinde seramiklerini düzenlediğini ve ayrıca Chandos Caddesindeki evinde yer alan Rey’de (Rhages) bulunan Richard Koleksiyonuna ait seramiklerin özel bir evden ziyade müzeye daha uygun olduğunu belirtmiştir. Mektubunda bu koleksiyona ait birkaç tane hayran olduğu parça dışında kalanlarını kendisine teslim edebileceğini de dile getirmiştir. Ayrıca Sir Franks’ı bir gün evine davet ederek müze için parça seçmesini ancak şu anda müzeye eser vermeye niyetinin olmadığını, güzel bir pazar günü kendisinin eserler içinden seçim yapabileceğini de belirtmiştir. Franks, Godman’ın davetini 1891 yılının haziran ayında kabul etmiş ve böylelikle yüzden fazla eser British Müzesi koleksiyonuna girmiştir (Ward, 1997, s. 279).

Godman’ın seramik koleksiyonu üç ana gruptan oluşmaktadır. Birinci grupta XII. ve XIII. yüzyıla tarihlendirilen

luster bezemeli, sekiz köşeli, yıldız şekilli çinilerin oluşturduğu ve 164 parçadan oluşan İran seramikleri yer almaktadır. İkinci grup, Müslüman İspanya ve civar coğrafyasından gelen çok renkli luster bezemeli XV. yüzyıl olarak tarihlendirilen seramiklerdir. Koleksiyonun üçüncü ve önemli bir kısmını ise 200'den fazla parça ile İznik seramikleri oluşturmaktadır (Caygill,1985,s.134-138). 1982'de kızı Catherine Edith Godman, 627 adet seramiği British Müzesi'ne bağışlamıştır.

İznik seramikleri koleksiyonu ise XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonuna kadar çeşitli form ve kompozisyona sahip seramiklere ev sahibi yapmaktadır. Godman koleksiyonunun bir numaralı parçası olan G.1 katalog numaralı ve 11 Mart 1510 tarihli Kütahya üretimi mavi beyaz ibrik (Godman, 1901, Kat No:35;Carswell, 1998,Kat No:24;Soustiel,1985, Kat No:368)), müzenin başeserleri arasındadır. Koleksiyonda ayrıca 1530-1550 arası döneme damgasını vurmuş Müsli grubu olarak adlandırılan, adaçayı yeşili, soluk renkli pembe, kobalt mavi, turkuaz ve açık renkli mor renginin hâkim olduğu seramikler de yine önemli örnekler arasındadır (Piotrovsky,1999,Kat. No: 160). Natüralist çiçek üslubuyla bezenmiş 1560-1580 arası döneme ait seramikler ise koleksiyonun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Gerek üslup gerekse teknik açıdan değişime uğrayan 1580-1750 yılları arası döneme ait figürlü ve soyut üsluplu seramikler de koleksiyonda bulunmaktadır (Rogers,1985,s.134-145).

2.6. Sir Robert Murdoch Smith

Diğer sanatseverlerden farklı olarak Osmanlı döneminde siyasi ve askeri kimliğiyle yakından tanınan Sir Robert Murdoch Smith (1835-1900) diplomat ve arkeolog olarak pek çok kazıda (Knidos ve Cyrene) bulunmuştur. İran'da Telegraph Şirketi'nde yirmi sene üst düzey görevde müdürlük yapan Sir Smith, Türk ve İran kültürüyle hep iç içe olması nedeniyle İslam eserlerine yoğun ilgi beslemiştir. 1873-1885 yılları arasında Victoria ve Albert Müzesi ve Edinburgh Ulusal Müzesi için eser toplayan Murdoch Smith, en büyük alımlarından birisini Tahran'da gerçekleştirmiştir. Fransız Jules Richard'dan aldığı seramik, çini ve metal objelerle Victoria ve Albert Müzesi'nin İslam eserleri bölümünün temellerini oluşturmuştur. Kajar Hanedanı hükümdarı Nasir al-Din Shah ile yakın arkadaşlığının da etkisiyle Murdoch bu eserlerle 1876'da South Kensington İran Sanatı Sergisi (South Kensington Persian Art Exhibiton) düzenlenmesini sağlamıştır (Dickson,1901).

1873'te müze tarafından görevlendirilen Smith, 28 Nisan'da müze müdürü Henry Cole'a yazdığı mektubunda İran'daki eser alım süreci ve zorluklarından ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Eserleri müze koleksiyonuna katmaktan gurur duyduğunu, eserlerin önemli şahısların elinde olduğunu ve ölüm ya da özel durumlar dışında bu eserlerin satıcıların eline geçmediğini söylemektedir. Bu sebeplerden dolayı İran'da bir ay kalarak nitelikli bir koleksiyon oluşturamayacağını, en az bir yıl kalması gerektiğini dile getirmiştir. Kendisinin sadece başkent ile sınırlı kalmayacağını, daha az bilinen yerlerdeki sanatsal objeleri de yakalama fırsatı olacağını ve şahsen gidemediği yerlerle telgrafla iletişim kurabileceğini, İngiliz subaylarının da yardımlarıyla eserleri satın alabileceğini belirtmiştir. Mektubunda Sir Henry Cole'dan özel bir referans olmaksızın kendi sorumluluğunda hareket edebilecek yetki de istemektedir (Helfgott, 1990, s.171-172).

South Kensington Müzesi İslam sanatı uzmanı Henry Wallis, İran'da topladığı sanat eserleri için Sir Robert Murdoch'a yaptıkları için derinden borçlu olduklarını, enerjisini ülkesi için harcadığını ve neredeyse on yıl geçmesine rağmen 1876'da gelen eserlerin halen tam olarak sergilenemediği eleştirisini yapmıştır (Wallis,1985,s.VIII). Müze bunun üzerine Sir Murdoch'tan İran sanatları hakkında bir kitap hazırlamasını istemiştir (Smith,1876). Kaleme aldığı Persian Art kitabında toplamda 3517 eseri kayda geçirmiştir. Bunlar: 246 metal, 98 silah ve zırh, 20 emaye metal işi, 98 altın ve metal işleme, 27 taş üzerine oyma işleme, 66 el yazması kitap, 113 ahşap işi, 10 müzik aleti, 377 nakış işi, 1249 seramik kap kacak, 1164 çini, 49 cam işi eserdir (Smith,1876,s.103).

2.7. George Salting

Victoria ve Albert Müzesi'nin en büyük bağışçılarından biri olan George Salting (1835-1909) 1836'da Avusturalya'da doğmuş, eğitimini ise Cambridge Eton ve Sdney Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Koleksiyoncu kimliğiyle döneme damgasını vurmuş Salting, profesyonellerden aldığı tespit ve görüşlerle koleksiyonunu bilinçli bir şekilde geliştirmeyi başarmıştır. 1858 yılında babasıyla birlikte Roma'ya seyahat ederek galeri, kilise ve arkeolojik anıtları ziyaret etmiştir. Çin seramiklerine olan hayranlığıyla birlikte İznik seramik koleksiyonuna başlayan Salting başlangıçta Londra ve Paris'teki müzayedelere katılarak koleksiyonunun sınırlarını genişletmiştir. Eser sayısı arttıkça St. James Caddesindeki evinde yeterli alan kalmamasıyla birlikte South Kensington Müzesine eserleri 1874 itibarıyla ödünç vermeye başlamıştır (V&A Guides,1911,s.4-5) (foto 15).

Foto 15: "Persian and Arab Art, Burlington Fine Arts Club" Kataloğu, 1885

Salting, 13 Aralık 1909'da öldüğünde koleksiyonun büyük bir kısmını oluşturan dekoratif sanat eserlerini Victoria ve Albert Müzesi'ne; resim koleksiyonunu Londra Ulusal Galeri'sine; baskı ve el çizimlerini de British Müzesi'ne bağışlamıştır. Kendisi ölmeden önce koleksiyonun çok dağılmasını, eserlerinin belirli bir malzeme kıtası alınarak bölümler halinde müzelere dağıtılmasını vasiyet etmiştir. Bu sebeple İznik üretimi seramikler ağırlıklı olarak Victoria ve Albert Müzesi'nde yer almaktadır (Gadoin,2012,s.1,2-4; Coppel,2004) . 5 bin kadar eseri Victoria ve Albert Müzesi'ne bağışlayan Salting'in eserleri 65 kategoriye ayrılarak sınıflandırılmıştır (Hermann,2009,s.264) (foto 16).

Salting'in miras bıraktığı eserlerin tek tek sayımı yapılmamış, toplu halde camekânların içinde sayım yapılmıştır. Bu durumda Uzak Doğu seramik ve porselenleri 29 dolap, İtalyan maolikaları 10, İtalyan bronz ve kabartmalar 10, İran, Şam ve Türk eserleri ise 5 dolap olarak sayılmıştır (Gadoin,2012,s.2). Yakın arkadaşı Charles Hercules Read, Salting hakkında Burlington Magazine'de paylaştığı yazıda(Read, 1910,s.250-251): "George iki odalı bir evde çay için altı peni, akşam yemeğine üç sterlin öderdi. Ama aynı gün 5 bin sterline koleksiyonuna resim satın alırdı" diyerek onun sanat eserlerine ne kadar bağlı olduğunu dile getirmiştir. Salting, çağdaşı koleksiyonerlere göre eserlerini sergilemekten kaçınmamış, hatta onların kitleleri eğitmek için kullanılması gerektiğini savunmuştur (Gadoin, 2012,s.6). Henry Wallis tarafından kaleme alınan Persian and Arab Art, Burlington Fine Arts Club adlı çalışmasında George Salting koleksiyonuna da yer vermiştir (foto 16). Sergiye katılan eserler arasında Fatih Sultan Mehmed dönemine damgasını vuran girift tasarımlı, beyaz hamurlu mavi-beyaz seramikler; Yuan ve Ming dönemi mavi beyaz Çin porselenlerinden etkilenen

seramikler ve Baba Nakkaş üslubunda rumi-hatayi desenli seramikler ile Karamemi'nin eserlerinde görülen lâle, karanfil, sümbül ve gül motiflerinden oluşan seramiklerden örnekler mevcuttur (foto 17).

Foto 16: The Illustrated London News, George Salting Mirası, 18 Aralık 1909

Mr. Salting'in vefatından iki yıl sonra Frederick Litchfield tarafından kaleme alınan Pottery & Porcelain, a Guide to Collectors kitabında (Litchfield, 1912, s.s. 325-326), Rodos seramiklerinin en iyi örneklerinin George Salting, Frederick Du Cane Godman ve Edward Fortnum'a ait olduğu ve Rodos, Şam ve Anadolu çanak çömleklerinin Türk ekolüne ait olduğu söylenmektedir. South Kensington yetkilileri, George Salting tarafından bırakılan ve yıllarca Rodos işi olarak bilinen İznik üretimi seramikler için ayrılan cam kutuların üzerine Türk ve Suriyeli (Turkish and Syrian) olarak etiketlemişlerdir. Bununla birlikte Salting koleksiyonundan yola çıkarak, Türk topraklarında herhangi bir il ya da bölge gerçek üretim yeri olarak tayin edilmediği sürece bu seramiklere Rodos işi olarak kabul edilmemesi gerektiğini de dile getirmişlerdir. Ayrıca beyaz hamurlu, kalın sırlı ve farklı formlara ait Kütahya üretimi seramiklerin bariz şekilde Rodos işi olarak bilinen seramiklerden ayrıldığını ve yine bazı en iyi örneklerinin de Salting Koleksiyonunda mevcut olduğunu dile getirmiştir.

Foto 17: Vitrin WN4, The Jameel Galeri, Victoria ve Albert Müzesi

2.8. William Henry Wrench

Konsolos ve askeri kimliğinin dışında İslam Sanatı koleksiyonu ile bilinen William Henry Wrench (1836-1896), İstanbul Pera'da yaşadığı evi adeta müze gibi kullanmıştır. Şam'da Konsolos (1860-1861, 1864); Beyrut'ta Başkonsolos Yardımcılığı ve Komutan (1862-1863); Çanakkale'de Konsolos Yardımcılığı (1866); İstanbul'da Konsolos Yardımcılığı (1872-1879), Konsolos (1879), Ticaret Ataşesi (1883-1896) olarak görev alan Wrench (Obituary in South Australian Register, 1896,s.5), 16 Ekim 1896'da İstanbul'da vefat etmiştir. Yerel bağlantılar sonucu elde ettiği düşünülen koleksiyonu, vefatından sonra Victoria ve Albert Müzesi yöneticisi Sir Caspar Purdon Clarke ile birlikte Viyana ve Berlin'deki müze direktörlerini de harekete geçirmiştir. Clarke Wrench'in 1891'deki evine ait dört adet fotoğrafı görmüş ve o tarihten itibaren Victoria ve Albert Müzesi için aklının bir köşesinde tutmuştur (Roberts,2018,s.79) (foto 18).

Foto18: Guillaume Berggren, William Wrench Pera'daki Evi, Victoria ve Albert Müzesi Arşivi, PH.333-1892

İstanbul'a gelen Clarke, koleksiyon için basılan katalog kitabından (South Kensington Collection, 1896) 400 eseri inceleyerek 72 parça için harekete geçmiştir. Hem son döneme ait çağdaş Osmanlı eserleri hem de eski döneme ait eserleri bünyesinde bulunduran koleksiyonda Wrench seçimlerini yaparken estetik değerleri ön planda tutmuştur. Ağustos 1897'de, İngiltere Büyükelçiliği ve ofis temsilcileri ile Galata'da İngiliz gemisi H.M.S'ye taşıyarak, Tarabya'daki İngiliz Büyükelçisi'nin yazlık köşkünde gemiyi bir ay demirleyerek bekletmişlerdir. Gemi daha sonra Malta'dan Paris'e oradan da Aralık 1897'de Londra'ya ulaşmıştır (Roberts,2018,s.83-84) . Mr. Wrench'e ait koleksiyonda metal ibrik, dokuma halı, çini levhalar ve seramik kap kakak gibi çok çeşitli eserler bulunmaktadır. Bu özel koleksiyondaki 339-1897 ve 341-1897 numaralı fotoğraflarda görülen seramikler dâhil 15 adet İznik üretimi seramik, bugün Victoria ve Albert Müzesi'nde yer almaktadır (foto 19-20).

Foto 19: Müze No: 341-1897 – 1560-1580

Foto 20: Müze No: 339-1897 – 1560-1580

2.9. Sir William Burrell

Glasgow'da Pollok Country Park'ta koleksiyonu sergilenen Sir William Burrell (1861-1958) sanatın her alanına ilgi duymuş ve geniş bir koleksiyon oluşturarak adını tarihe yazdırabilmiştir. Glasgow'da deniz tüccarlığı alanında uzmanlaşan Sir Burrell, ağabeyi George William ile birlikte özellikle I. Dünya Savaşı esnasında çok sayıda gemi inşa ederek yüksek fiyattan gemi satışları yapmıştır. Ticari hayatından elde ettiği gelirleri ise ömrünün sonuna kadar sanat koleksiyonu için harcamıştır. Zamanla önemli bir koleksiyoncu haline gelen Sir Burrell'in sanata ilgisi erken denebilecek yaşlarda başlamıştır. 1890'lı yıllarda oluşturmaya başladığı koleksiyonunu 1920'lere kadar sayısız eserle beslemiştir. 1901'de 200'den fazla eser ile Glasgow Uluslararası Sergisi'ne katılarak, Britanya'da sanatta kendine önemli bir yer edinmiştir. Koleksiyonuna asıl şeklini 1901-1911 yılları arasında Sir Burrell, 1957 yılına kadar 28 adet defterde eserlerini kayıt altına almıştır (Norwich, 1985,s.7-10).

Bugün halen Burrell Koleksiyonda korunan defterler, edindiği sanat eserlerinin aralığı ve koleksiyonun toplam boyutu hakkında fikir edinilmesine yardımcı olmaktadır. Kayıt defterlerinde eserler yıllar ilerledikçe daha ayrıntılı halde anlatılmış, temel format ise ilk defterin ilk sayfasında oluşturulmuştur. Defterlerde satın alma tarihi, kimden alındığı, fiyatı, teslim tarihi, sigortası ve fotoğraf çekimi için ayrı sütunlar bulunmaktadır. Tüm siparişler (All in Order) başlığını taşıyan son bölümde ise ve genelde Sir Burrell'in baş harfleri görülür (Norwich,1985,s.11-12). 1911 ila 1957 yılları arasında Sir Burrell yılda ortalama 20 bin Sterlin harcayarak eser toplamaya devam etmiştir. Hatta 1936'daki harcamaları neredeyse 80 bin Sterline ulaşmıştır (Norwich,1985,s.12). Çin seramiklerinden, İran, Kafkas ve Türk Halılarına; Geç Gotik dönem dini eserlerinden, XIX. yüzyıl Fransız resimlerine kadar çeşitli alanlarda koleksiyona sahip olan William Burrell'in 1930 yılına kadar bilinçli bir eser alımı yaptığı söylenemez. Ancak 1930'lardan sonra eserlerini koleksiyonuna göre seçme kararı almış ve bu eserleri kamu malı yapma düşüncesi baş göstermiştir. Eşiyle birlikte 1944'te yaklaşık 6 bin kadar eseri Glasgow şehrine armağan etmiştir. 1944-1957 yılları arasında koleksiyonuna 2 bin adet daha eser kazandıran, Sir Burrell, 96 yaşında hayata veda etmiştir(Norwich,1985,s.13).

Foto 21: Glasgow Burrell Koleksiyonu, İznik Seramikleri Vitrini

Burrell Koleksiyonunda, 54 adet Osmanlı dönemine ait İznik, Kütahya ve Çanakkale üretimi seramik bulunmaktadır (foto 21). Koleksiyonuna dâhil edilen ilk parçalar 1883 yılında satın alma yoluyla edinilmiştir. Sir William Burrell'in tuttuğu kayıt defterleri incelendiğinde seramiklerin satın alma ve hediye yoluyla koleksiyona katıldığı gözlenmektedir. BC.33.67, BC. 41.1, BC.41.2 ve BC. 41.3 numaralı seramiklerin envanter fişinde koleksiyona ne zaman dahil olduğu bilgisi bulunmamakla birlikte, Edinme Yöntemi (How Acquired) başlığında Orijinal Hediye (Original Gift) bilgisi yer almaktadır. Bu dört seramik, Sir William tarafından alınmamış olmasına rağmen Osmanlı seramiklerine karşı merakını başlatan eserler olduğunu düşündürmektedir.

Sir William Burrell'in tuttuğu defterlerden satın alımlarına 1946 yılında başladığı görülmektedir. 1946 yılında BC.41.5 numaralı İznik tabak, Muray Adams Acton'dan 23 Ekim 1946 tarihinde 16 sterline; BC.41.4 numaralı İznik Bardak ise C. Carfrae'den 6 Eylül 1946'da 35 sterline satın almıştır. Koleksiyonun gerçek şeklini bulduğu yıl olan 1947'de alımlar 13 Ocak'ta başlayıp 25 Kasım'a kadar sürmüştür. Bu zaman zarfı içerisinde 26 parça Osmanlı seramiği alan Sir Burrell, Alfred Spero ve Gerald Karın gibi Londra'da bulunan müzayede evlerinden üst üste alımlar gerçekleştirmiştir (foto 22). 1948 yılındaki alımlarına da aynı hızla devam eden Sir William Burrell, o yıl koleksiyonuna altı parça katmıştır. BC.41.34 numaralı bardak Adam Acton'dan 8 Temmuz 1948'de 35 sterline; BC.41.36 numaralı tabak Muirhead Moffat'tan 8 Ekim 1948'de 11 sterline satın alınmıştır. Bu tarihten itibaren Sir Burrell 1949, 1952 ve 1955 yıllarında Sotheby müzayede evinden alımlar yapmayı tercih etmiştir. Sir William Burrell tarafından bizzat alınan seramiklerin dışında, aile üyelerinin aldığı tahmin edilen erken tarihli örnekler de koleksiyonda yer almaktadır.

Foto 22: 41.29 numaralı İznik Bardak, 1560-1590, Glasgow Burrell Koleksiyonu

2.10. Gerald Reitlinger

Ashmolean Müzesi'ne maddi ve manevi yardımlarıyla bilinen Gerald Reitlinger (1900-1978), XX. yüzyılda İslam kültürüne ait eser toplayanların başında gelmektedir. 1978 yılında vefat eden Reitlinger, koleksiyonunda yer alan İslam dönemi (özellikle İznik), Çin, Japon ve Avrupa dönemi seramiklerini müzeye miras bırakmıştır (Ashmolean Museum,1981,s.10). Ashmolean Müzesi ile ilişkileri, 1920'de şehre üniversite eğitimi için gelmesiyle başlamış ve Slade School and Westminster Art School'da sanat eğitimini tamamlamıştır (Ashmolean Museum,1981,s.10). Ashmolean Müzesi'nde uzun yıllar görev yapan James Allan, Uzak Doğu ve Avrupa seramiklerinde olağanüstü bir serinin yanı sıra 750'den fazla İslam çanak çömlek parçasını topladığını ve keşif gezileri sırasında Irak'tan çok miktarda arkeolojik eser getirerek koleksiyonerliği yanı sıra uzman kimliğiyle de etkili olduğunu söylemiştir (Allan,1991, s.76).

Reitlinger, Anadolu ve Orta Doğu'ya sayısız seyahat düzenleyerek eserleri yerinde inceleme fırsatı yakalamış

ve Oxford Üniversitesi'nin Irak'ta yaptığı kazılarda görev almıştır. 1930-1931'de Chicago Field Müzesi ile Kish'de yapılan kazıda ve 1932'de Hira'da yapılan kazılarda David Talbot Rice ile birlikte yakından çalışma fırsatı bulmuştur. Tüm bu seyahat ve bilimsel kazı çalışmaları sonucunda daha önceden edindiği, kitaplıkta veya raflarda sergilediği seramiklerle birlikte kendisinin "Müze" olarak adlandırdığı evde seramikleri sergilemiştir (Ashmolean Museum,1981,s.11) (foto 23).

Foto 23. Gerald Reitlinger'in "Müze" Evi, Beckley, Sussex, 1970

II. Dünya Savaşıyla birlikte sanat piyasasının durması sonucu Reitlinger, hem tarih hem de sanat tarihi konuları üzerine yoğun bir biçimde akademik çalışma yapmaya başlamıştır. 1960 yılında XVIII. ve XX. yüzyıllar arasındaki sanat pazarını anlattığı *The Economics of Taste* olarak bilinen üç ciltlik çalışmasını yayımlamıştır (Reitlinger,1963). Reitlinger, Sussex'te bulunan Beckley'deki özel konutunda muhafaza ettiği parçaların konservasyon ve restorasyonunu kendisi yapmış ve bu eserlerin katalog çalışmasını da yapmıştır. 1972 yılında Oxford Üniversitesi Rektör Yardımcısı Lord Bullock ile koleksiyonun bağışı ile ilgili görüşmelere başlayan Reitlinger, eserlerin ölümüne kadar evinde tutulacağına dair bir madde koyarak, koleksiyonu üniversiteye bağışlayacağını belirtse de Şubat 1978'de evde çıkan yangın nedeniyle bu kararını bozmak zorunda kalmıştır. Eserleri hayattayken müzeye bağışlayan Gerald Reitlinger, yangından sadece üç ay sonra vefat etmiştir. Koleksiyon, 1978 yılından bu yana Ashmolean'da kalıcı olarak yer almış ve 1983'te müze, İslam sanat koleksiyonunu sergilemek için Gerald Reitlinger Galerisi'ni açmıştır. Kasım 2009'da açılan yeni galerilerde özellikle Reitlinger'e ait çeşitli dönemlere ait seramikler sergilenmektedir (Reitlinger,1963,s.214). Bugün müze koleksiyonunda 62 adet İznik seramiği bulunmaktadır.

Tüm bahsi geçen koleksiyonerlerin dışında Sir Robert Murdoch'ı İran'a bizzat görevlendiren ve bugünkü Victoria ve Albert Müzesi'nin ilk direktörü olan Henry Cole da özellikle 1871-1873 yılları arasında sanat piyasasına bulunduğu katkı yadsınamaz bir gerçektir. Ayrıca Fransız Doktor Jules Richard, yeni açılan Süveyş Kanalı aracılığıyla Tahran'dan Londra'ya pek çok eser taşıyarak İngiltere'de Türk seramikleri koleksiyonu oluşmasında yine koleksiyonerler kadar etkili olmuştur. 2 bin eserden oluşan koleksiyon toplamda 1778£ tutmuştur. Eserler 1875 yılının temmuz ayında Tahran'dan ayrılmış ve 1876 yılının nisan ayında Londra'ya gelerek 1876 sergisinin de temellerini oluşturmuştur (Gadoin,2011,s.121-134).

SONUÇ

Oryantalizm ve emperyalizmin etkisiyle Avrupalı gözün XIX. yüzyılda İslami dönem eserleri elde etme tutkusu en üst seviyelere ulaşmıştır. Osmanlı topraklarının kültürel anlamda sömürüye açık olması, gelişen demir ve deniz yolları ile kazılardan çıkan tarihi eserlerin ya da taşınabilir kıymetli küçük el sanatlarının rahatça Avrupa'ya çıkması koleksiyoncular için cezbedici hale gelmiştir. İmparatorluk sınırlarında yaşanan bu olumsuz gelişmelerin aksine İngiltere'de etkisini iyiden iyiye hissettiren Sanatlar ve Zanaatlar Hareketi (Arts and Crafts Movements) ve Burlington Güzel Sanatlar Kulübü'nün (Burlington Fine Arts Club) kişisel sergi-toplantılarının etkisiyle, İngiltere müzelerinin form ve bezeme özellikleriyle Türkiye'de dahi olmayan nitelikli pek çok esere ev sahipliğiyle sonuçlanmıştır.

Avrupalıların İslam eserlerine olan hayranlığı ve eserleri itibar göstergesi olarak görmesi sebebiyle bu seramikler özel koleksiyonlardan çıkıp bağış ve miras aracılığıyla müzelere dâhil olmuştur. Tüm bunların yanı sıra seramiklerin kolayca taşınması ve hacimsel olarak fazla yer tutmaması da eserlerin yurtdışına çıkışını kolaylaştırmıştır. Ayrıca özellikle Londra'da müzayede evi olan Alfred Spero gibi sanat simsarları Doğu'ya seyahat etmelerine gerek kalmadan oranın egzotik ortamını koleksiyoncuların ayaklarının altına sermiştir. Sanat simsarlarının dışında Sir Robert Murdoch gibi İngiliz diplomatlar, askerler, arkeologlar, misyonerler, dilbilimciler ve diğer pek çok yetkili de çalıştıkları ve seyahat ettikleri bölgelerden sanat eserlerini Batı sanat ortamına taşımıştır.

Makaleye konu edinilen on koleksiyonerin bağışlarını dönemin önde gelen, kalite değeri yüksek müzelere bağışlanması dikkat çekicidir. John Henderson, Charles Drury Edward Fortnum, Sir Augustus Wollaston Franks, Frederick du Cane Godman British Müzesi; Sir Robert Murdoch Smith, George Salting, William Henry Wrench, Victoria ve Albert Müzesi; Sir Sydney Carlyle Cockerell Cambridge Fitzwilliam Müzesi; Sir William Burrell, Burrell Koleksiyonu ve Gerald Reitlinger ise Oxford Ashmolean Müzesi için değerli bağışları ve çalışmaları ile ön plana çıkmaktadır (Tablo 1).

John Henderson	British Müzesi
Charles Drury Edward Fortnum	British Müzesi
Sir Augustus Wollaston Franks	British Müzesi
Frederick du Cane Godman	British Müzesi
Sir Sydney Carlyle Cockerell	Cambridge Fitzwilliam Müzesi
Sir Robert Murdoch Smith	Victoria ve Albert Müzesi
George Salting	Victoria ve Albert Müzesi
William Henry Wrench	Victoria ve Albert Müzesi
Sir William Burrell	Burrell Koleksiyonu
Gerald Reitlinger	Oxford Ashmolean Müzesi

Tablo 1: Koleksiyonerlerin Müzelere Göre Dağılımı

Koleksiyonerler, genellikle Cambridge ve Oxford gibi eğitim seviyesi yüksek okullardan mezun olmuşlardır. Sir Augustus Wollaston Franks, Frederick du Cane Godman ve George Salting Cambridge Üniversitesinden mezun olurken; Gerald Reitlinger, Oxford Üniversitesinden mezun olmuş ve koleksiyonunu Ashmolean Müzesine bağışlayarak buraya bağlılığını göstermiştir. Ayrıca Sir William Burrell ve Drury Edward Fortnum da ailelerinin başarılı ticari hayatları sayesinde sanat camiasında öne çıkan isimlerden olmuşlardır.

İznik seramik koleksiyonlarının oluşmasında koleksiyonerliğin doğasında olan elde etme tutkusu etkili olmuştur. İznik seramiklerine sahip toplayıcılar Antika Meraklıları Cemiyeti (Society of Antiquaries) ve gibi kurumlar aracılığıyla kendilerine ait eserleri birbirlerine gösterme fırsatı yakalamışlardır. Buna rağmen çoğu sanat eseri ev ortamından akademik ortama geçememiştir. Çoğu koleksiyonun katalog çalışması yapılmamakla birlikte eserlerin nereden ve nasıl temin edildiğine dair akademik çalışmalar da yeterli seviyelere ulaşamamıştır. Bunun aksine Frederick Du Cane Godman, Henry Wallis'ten yardım alarak yaptığı katalog çalışması örneği de bulunmaktadır. Ancak yapılan katalog çalışmalarında toplanan eserlerin nasıl ve neden seçildiğine dair etraflıca bir çalışma bulunmaması bu alandaki doldurulamayan boşluklardan birisidir. Akademik çalışmalara destek veren bir diğer koleksiyoner ise John Henderson'dur. Henderson, Sir Henry Cole ile birlikte dönemin ünlü fotoğraf şirketi Cundall & Fleming firmasına İznik üretimi seramiklerinin de

yer aldığı yirmi fotoğraflık bir çekim yaptırmıştır. Works of Art in Pottery, Glass, and Metal in the Collection of John Henderson adlı kitabında fotoğrafları kullanarak İznik üretimi seramikler hakkında detaylı tespitlerde bulunmuştur. Ancak, Godman'ın çalışmasında olduğu gibi eserlerin nereden temin edildiği gibi envanter bilgileri bu çalışmada da geri planda kalmıştır.

İran'da Telegraph Şirketi'nde resmi görevli olarak çalışan Sir Robert Murdoch Smith diğer koleksiyonculardan ayrılmaktadır. Çünkü 1873-1885 yılları arasında Victoria ve Albert Müzesi ve Edinburgh Ulusal Müzesi için eser toplamış ve bu süreçle ilgili kurumlarla bazı yazışmalarda bulunmuştur. Müze Müdürü Henry Cole'a yazdığı mektuplarında İran'daki eski eser alımlarından ve süreçte yaşadığı zorluklardan bahsetmiştir. Eserlerin alelade kişilerin elinde olmadığını, önemli şahısların elinde olduğunu ve ölüm ya da özel durumlar dışında bu eserlerin satıcıların eline geçmediğini söylemektedir. Kendisinin bir yıl kadar orada kalması gerektiğini ve ancak böyle bir yolla tam bir koleksiyona sahip olabileceğini dile getirmiştir. Ayrıca, sadece başkent ile sınırlı kalmayarak daha az bilinen yerlerdeki objeleri de yakalama fırsatı olacağını ve şahsen gidemediği yerler için de telgrafla iletişim kurabileceğini, İngiliz subaylarının da yardımlarıyla eserleri satın alabileceğini belirtmiştir. Bahsi geçen mektuplar eserlerin, müzelerdeki koleksiyonlara nasıl dâhil olduğu hakkında fikir sahibi olmamız açısından oldukça önemlidir.

Bir diğer önemli yazılı kaynak ise Sir William Burrell tarafından tutulan kayıt defterleridir. Sir Burrell, bugün halen müzede muhafaza edilen defterlerde sanat eserlerinin alındığı tarihi, ne kadar ücret karşılığında nereden aldığını, sigorta bilgilerini ve fotoğraflarını adeta bir müzeci gibi kayıt altına almıştır. 1911 ile 1957 yılları arasında edinilen eserlerin tutulduğu bu defterlerde İznik seramiklerine ait ayrıntılı bilgiler sayesinde nesnelerin koleksiyonlara katılma aşamaları hakkında derin bilgiler bulunmaktadır.

Tüm yapılan çalışmaların yanı sıra, Julian Raby'nin belirttiği üzere (Raby,1989,s.79-81) XIX. yüzyılda İznik seramikleri üzerinde çalışan bilim adamları, çeşitli üsluplarla yapılmış seramiklerin imal edildiği yer ve tarihleriyle ilgili yanıtıcı tespitleriyle kronoloji ve terminoloji sorununu da ortaya çıkarmıştır. "İran İşi", "Rodos İşi", "Şam İşi" ve "Haliç İşi" gibi tanımlamalarla İznik üretimi seramikleri sınıflandırmaya çalışmışlardır. John Henderson, Augustus Wollaston Franks ve Edward Drury Fortnum'un seramikler üzerindeki Türkçe kitabelerden şüphelenmişlerse de neredeyse XX. yüzyılın başına kadar tüm seramikleri "İran" başlığı altında toplamışlardır. Fortnum Koleksiyonunun önemli parçalarından olan 1549 tarihli Kubbet'üs Sahra'ya ait olduğu bilinen cami kandilinin kaide kısmında yazan metin eğer Dr. Riue tarafından doğru bir şekilde yapılsaydı, İznik seramiklerinin kökenine dair şüpheler daha erken çözülecek ve "Şam İşi" olarak adlandırılan seramiklerin aslında İznik üretimi olduğu daha erken anlaşılacaktı.

İznik seramiklerinin İtalyan Maolicalarına ve Çin porselenlerine benzerliğinden dolayı koleksiyonerlerin dikkatini çekmiştir. Rönesans dönemi eserleri toplayan koleksiyoncular seramikleri tamamlayıcı öge olarak görmüşlerdir (Raby,1989,s.79-81). Edward Drury Fortnum hem İtalyan bronz ve maolicalarında hem de İznik üretimi seramiklerin en nadide örneklerini toplayarak koleksiyonunu eşsiz sınırlara ulaştırmayı başarmıştır. Avrupa ile Asya arasında bağlantı kuran mavi beyaz İznik seramikleri de Gerald Reitlinger gibi koleksiyoncuların yoğun ilgisini karşılamıştır. George Salting ise, 1858 yılında babasıyla birlikte Roma'ya seyahat sonrası etkisi altında kaldığı galeri, kilise ve arkeolojik anıtların etkileyiciliği ve Çin seramiklerine olan hayranlığıyla birlikte İznik seramik koleksiyonuna başlamıştır. Ayrıca Salting, Londra ve Paris'teki müzayedelere katılarak koleksiyonunun sınırlarını bilinçli bir şekilde genişletmeyi başarmıştır.

Günümüzde İngiltere'nin sayılı müzelerinde yer alan İznik seramik koleksiyonlarının oluşmasında koleksiyonerler doğrudan etkili olmuştur. Özellikle 1875-1915 arası dönemde oldukça düşük fiyata alınan seramik eserler ile koleksiyonerler bugünkü İslam eserlerinin sergilendiği galerilerin temellerini atmışlardır. Özel koleksiyonlardan kamusal alanlara geçişin hızlandığı bu dönemde eser toplama koleksiyonerlerin arasında rekabete dönmüş ve tüm bahse geçen olayların sonucunda bugün ülke topraklarımızda bile görülmeyen dev koleksiyonların oluşumu sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

Allan, J. W. (1991). *Islamic ceramics*. Oxford: Ashmolean Museum Press.

Artun, A. (2012). *Tarih sahneleri: Sanat müzeleri 1, müze ve modernlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ashmolean Museum,(1981). *Eastern ceramics and other works of art from the collection of Gerald Reitlinger: Catalogue of the memorial exhibition*. Oxford: Ashmolean Museum Press.

Atasoy, N., Raby, J. (1989). *Iznik*, Londra: Alexandria Press.

Avery, L. (1944). Chinese porcelain in English mounts. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, (2), 266–272.

Bloom, J. M., Blair, S. (2009). *Godman Frederick Ducane*. *Grove Encyclopedia of Islamic Art and Architecture*,(3),117–118.

Carswell, J. (1998). *Iznik pottery*. Londra: British Museum Press.

Caygill, M. (1985). *Treasures of the British Museum*. Londra: British Museum Press.

_____, M. *Creating a great museum: early collectors and the British Museum*. *Colombia Üniversitesi, Fathom Arşivi*. Erişim Tarihi: 15.02.2018.

Christie's. (1911). *The collection of Rhodian, Damascus, Persian and Hispano-Mauro faience of the late Joseph Dixon*. Londra.

Coppel, S. (2004). *Salting, George (1835–1909)*, *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford: Oxford University Press.

Darcel, A., Delange, H. (1869). *Recueil des faiences Italiennes*. Paris.

Denny, W. B. (2004). *Iznik: the artistry of Ottoman ceramics*. Londra: Thames & Hudson.

_____, W. B. *Frederick Du cane Godman*. *Oxford Grove Art Online*, Erişim Tarihi: 17.07.2019.

Dickson, W. K. (1901). *The Life of Major-General Sir Robert Murdoch Smith*. Edinburgh.

Elwes, H. J. (1923). *Obituary notices of fellows deceased*. *Proceedings of the Royal Society of London*. 91 (641):i–xxxvii.

Fortnum, C. D. (1870). *On a Lamp of "Persian Ware" made for the Mosque of Omar at Jerusalem in 1549*. *Archaeologia*. 387-397.

Franks, A. W. (1860). *Communcation (on persian ware)*. *Society of Antiquaries*, 16 Şubat, 94-96.

_____, A. W. (1896). *Catalogue of a collection of continental porcelain,1826-1897*, Londra: H.M. Stat. Off. by Eyre and Spottiswoode.

Gadoin, I. (2011). *British collectors of Persian Art in the 19th century: from personal culture to Oriental taste ?*. *Res Orientales*, (XX), 121-134.

_____, I.(2012). *George Salting (1835-1909) and the discovery of Islamic ceramics in 19th-century England*, *Miranda*, (7), 1-20.

Glanville, P. (1990). *Silver in Tudor and early stuart England: a social history and catalogue of the national collection*, Londra: Victoria and Albert Museum Press.

Godman, F. D. C. (1901). *The Godman collection of Oriental and Spanish pottery and glass, 1865-1900*, Taylor and Francis: Londra.

_____, F. D. C. (1903). Lustre ware and the Godman collection, *Connoisseur*. (VII), 21–25.

Helfgott, L. (1990). Carpet collecting in Iran, 1873-1883: Robert Murdoch Smith and the formation of the modern Persian carpet industry. *Muqarnas*. (VII), 171-181.

Henderson, J. (1868). *Works of art in pottery, glass, and metal in the collection of John Henderson*. Londra: Cundall&Fleming.

Hermann, F. (2009). Collecting then and now: The English and some other collectors, *Journal of the History of Collections*, (21), 2, 263-269.

Hoare, O. (1983). The Godman collection, *Christie's Review of the Year*. 390-394.

Jenyns, S. (1953). The Franks collection of oriental antiquities, *The British Museum Quarterly*, (18), 103-106.

Lane, A. (1957). *Later Islamic pottery: Persia, Syria, Egypt, Turkey*. Londra: Faber and Faber.

Lefevre, R. N. J. (1868). *National exhibition of works of art at Leeds*. Leeds.

Litchfield, F. (1912). *Pottery & porcelain, a guide to collectors; containing nearly two hundred illustrations of specimens of various factories, nine coloured plates, and marks and monograms of all the important makers*. Londra: Truslove&Hanson.

Lunn, R. (1903). *Pottery: a practical hand-book for art teachers and students*. Londra: Chapman and Hall:

_____, R. (1910). *Pottery: a practical hand-book for art teachers and students vol 2, Decoration of Pottery*, Londra: Chapman and Hall.

Marks, R. (1988). *Burrell: Portrait of a Collector*. Glasgow.

Norwich, J. J. (1985). *The Burrell Collection*, Glasgow: Collins Print.

Panayotova, S. (2008). *I turned it into a Palace: Sydney Cockerell and The Fitzwilliam Museum*. Cambridge: The Fitzwilliam Museum.

Pierson, S. J. (2017). *Private collecting, exhibition and the shaping of art history in London: The Burlington Fine Arts Club*. Londra: Routledge.

Piotrovsky, M. B. Vrieze, J. (1999). *Earthly beauty, heavenly art: The art of Islam*. Amsterdam: Lund Humphries.

Read, C. H. (1901). Franks, Augustus Wollaston. *Dictionary of National Biography*, 240-243.

_____, C. H. (1907). *Exhibition of the faience of Persia and the Nearer East*. Londra: Burlington Fine Arts Club.

_____, C. H. (1908). *Illustrated catalogue of the faience of Persia and the Nearer East*. Londra: Burlington Fine Arts Club.

_____, C. H. (1910). George Salting. *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, (16), Şubat, 1910, 250-251.

_____, C. H. (1928). *Catalogue of the silver plate: Mediaeval and later; bequeathed to the British Museum by Sir Augustus Wollaston Franks*. Londra: British Museum Press.

Reitlinger, G. (1932). *A tower of Skulls: a Journey through Persia And Turkish Armenia*.

- _____, G. (1935). Islamic pottery from Kish. *Ars Islamica*, (2), 198-218.
- _____, G. (1935). Islamic glazed pottery from Kish, Third International Congress on Persian art and Archaeology, Leningrad, 197-201.
- _____, G. (1938). The interim period in Persian pottery: an essay in chronological revision, *Ars Islamica*, (5), 155-178.
- _____, G. (1944-1945). Sultanabad: Classification and chronology, *Transactions of the Oriental Ceramic Society*, (20), 25-34.
- _____, G. (1963). The economics of taste. *Ars Islamica*, (2), 214-272.
- Roberts, M. (2018). Artists, amateurs, and the pleated time of Ottoman modernity, *Time in the History of Art Temporality, Chronology and Anachrony*, Newyork: Routledge, 79-100.
- Rogers, M. (1985). A Group of Ottoman pottery in the Godman bequest. *The Burlington Magazine*, (127), No.984, 134-145.
- Soustiel, J. (1985). *La céramique Islamique*, Fransa: Office du Louvre.
- South Kensington Collection,(1896). *Catalogue of the oriental antiquities and curiosities composing the collection of the late Mr W. H. Wrench, (c.m.g. of Constantinople. arms and carpets, embroideries, clocks and watches, enamels, silver and metal work, pictures,- tiles, pottery and sundries)*. Londra.
- Smith, R. M. (1876). *Persian Art*. Londra: South Kensington Museum Art Handbooks.
- Smith, R. M. (1876). *Catalogue of Persian objects in the South Kensington Museum*, Londra.
- Tanner, A. (1999). The Last of the Fortnums. *Journal of the History of Collections*, (2), 147-157.
- Vanke, A. (1999). The contribution of C. D. E. Fortnum to the historiography and collecting of Islamic ceramics. *Journal of the History of Collections*, (11/2), 219-231.
- Victoria and Albert Museum Guides, (1911). *The Salting Collection*, Londra.
- Wallis, H. (1885). *Burlington Fine Arts Club illustrated catalogue of specimens of Persian and Arab art exhibited in 1885*, Londra: Burlington Fine Arts Club.
- Ward, R. (1997). *Islamism, not an easy matter*. AW. Franks Nineteenth Century Collecting and the British Museum, Londra: British Museum Press: Londra, 272-285.
- Watson, O. (1994). *Studio Pottery*. Newyork: Phadion Press.
- Wilson, R. H. P. (1953). John Henderson. *The British Museum Quarterly*, (18), No. 2, 59-60.
- Wilson, T. (2004). Fortnum, Charles Drury Edward (1820–1899). *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford: Oxford University Press.
- Wood, T. (2005). *Curiosities of the search-room a collection of serious and Whimsical Wills*. New Jersey: the Lawbook Exchange Press.